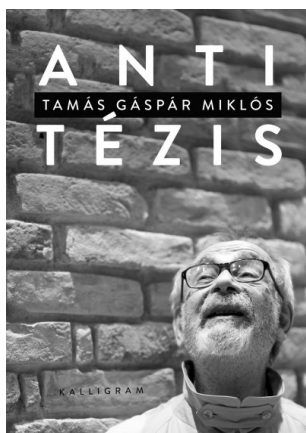

LENGYEL ZOLTÁN

Kiűzetés –**Antitézis-kommentár**

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: ANTITÉZIS

**Pesti Kalligram
Budapest, 2021
456 oldal, 4990 Ft**

A kapitalizmus, avagy a tőkés termelési mód jelenleg a társadalmi élet (és egyáltalán az életvilág) minden szféráját legalábbis érintő, ám lassan inkább bekebelező világrend, melynek társadalmi értelemben véve nincs „kívülije”: „A munkásosztály sincs kívül a kapitalizmuson. Éppannyira megtestesíti, mint a polgárság. Bizonyos értelemben talán még inkább: az eldologiasodás gyökeresen áthatja” (Tamás Gáspár Miklós: *Antitézis*, 160.). Nincsen sem olyan tudás/tudomány, sem olyan hatalom, amely ne lenne behálózva ebbe a világrendbe. És valóban, ki vitatná: „[n]em vonhatjuk be a hálót, amelyben állunk” – ahogyan azt Walter Benjamin fogalmazza meg tömören *A kapitalizmus mint vallás* című töredékében 1921-ben, pont száz éve, máig élénkülő érvénnyel (Fogarasi György fordításában itt elérhető: <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/benjamin-a-kapitalizmus-mint-vallas/>).

Olyan olvasó számára, akinek ez a belátás nem evidencia, aki számára ezek a kijelentések polémiaként, és nem leírás-ként hatnak – nos, neki szinte reménytelen dolga lesz Tamás Gáspár Miklós *Antitézis* című könyvének olvasásakor. Számára, meglehet, a könyv „mélységes pesszimizmust” áraszt majd, ahogyan a *hvg.hu* ismertetőjének címe fogalmaz – de idézhetnék még jó néhány interjút és recenziót a könyv és a szerző kapcsán, amelyek elrugaszkodási pontja a biztos félreértés linearitását indítja meg. Domináns korszellemünk episztemikusan szertelen szentimentális szimata „pesszimizmusnak” érzi (hiszen érteni nem értheti) a valódi kritikát, és „kritikának” a tét nélkül gúnyolódó-ironizáló becsmérlést és gyalázkodást. Losonc Alpár fogalmaz meg hasonló irányú megfontolásokat a problémakör másik aspektusa felől *A formakereső ellenállás* című kötetének *Előszó helyett* című előszavában: „A kapitalizmus: történelmi alakulat. És az a beállítottság, amely nem feltételezi az ideologikusan természetként tételezett (tőkés) társadalom-történelem megha-

ladását, nem is érdemel figyelmet. Csak az a gondolkodás kecsegtet valamivel, amely hajlandó feltörni a jelen hatalmi vonatkozásainak pecsétjét, és a jelennel eltökélten polemizálva mutat fel eleddig bejáratlan utakat” (Losonczi Alpár: *A formakereső ellenállás*, 9).

Tamás Gáspár Miklós könyve, beszélő címéhez híven, eltökélten és radikálisan polemizál a jelennel és a főnnállóval. Ez a döntő motívuma a kérlelhetetlen marxi historizmusnak, az önmagát visszamenőlegesen is természetnek és sorsnak tételező főnnálló rend radikális kritikájának. Az „örök jobboldallal” (vagyis az ideáltipikusan megkonstruált jobboldallal) szemben az „örök baloldal” nem menekülhet vissza az eredendő bűn dogmájához, és ezen túl, a másik oldalon, nem idealizálhat nosztalgikusan semmilyen föltételezett vagy megköltött természeti állapotot (és ez utóbbi momentumban keletkezik a baloldalon *belüli* tragikus hasadás). Hiszen: „»Az örök baloldalnak« [...] mindig az volt a filozófiai stratégiája, hogy azt, ami természetnek tetszett, történelemként értelmezze és történelemmé változtassa” (54). Noha a kötet írásai nem gyűjthetők be egy „diszciplína” ernyője alá, és, ahogy a szerző a nyolcadik kerületi Aurórában, a Marom Klub Egyesület *Akut* című műsorában folytatott beszélgetésünk során is világosan kifejtette, a marxizmus nem irányzat, hanem sokkal inkább műfaj, mégis, ezzel összefüggésben is, a kötet meghatározó szólama meggyőződésem szerint a történelemfilozófiai szólama, mely leginkább a Frankfurti Iskola, és azon belül is az eretnek Walter Benjamin általi ihletettséget mutat (még ha a két szerző stílusa és habitusa meglehetősen távol is áll egymástól; és természetesen ne feledkezzünk el az erős angolszász és francia hatásokról sem: Perry Anderson, Ellen Meiksins Wood, Guy Debord stb.).

A recenzió keretei nem engedik meg az egész kötet akár csak vázlatos ismertetését sem, ezért hadd térjek ki a könyv központi esszéjének, az *Igazság és osztály* című írásnak néhány kulcsmotívumára, és legvégül, ezeken keresztül és ezek közül, a kötet lappangó fő motívumára is, mely nem más, mint a démoni.

Az esszé egyik stratégiai megkülönböztetése a baloldal kétféle hagyományát rajzolja ki: az egyiket „Rousseau” neve jelöli, a másikat „Marx”. A rousseau-i (hoz visszatérő) baloldal alapvető tévesztése, hogy föltételez nosztalgikusan és/vagy utópikusan egy idealizált természeti állapotot vagy társadalomtermészetet. A társadalomtermészetet ugyan megrontotta a civilizáció/kapitalizmus, ám „vissza” lehet hozzá térni, és ez kívánatos is, mondja „Rousseau”. Ezzel szemben a radikálisan historizáló marxi baloldal nem ismerhet el ilyen természeti állapotot (lásd fentebb az „örök baloldal” stratégiáját), és ezért a mindenkori főnnálló társadalmat, csakúgy, mint minden valaha aktuálisan (vagy akár virtuálisan) főnnállt társadalmat kritikával és konstruktívizmussal közelít meg. A baloldal (visszatekintve) tragikus története abból fakad, mondja az esszé, hogy döntő pillanatokban mindig megtörtént a marxi projektnek a rousseau-i projekttel, a szocializmusnak és anarchizmusnak az egalitarizmussal, az internacionalizmusnak a nacionalizmussal, az emancipációnak az egyenlősítéssel való, a főnnállóval megalkuvó fölcserélése. „A visszahátrálás a szocializmustól az egalitarizmushoz, Marxtól Rousseau-hoz, a visszakullogás a kritikai elmélettől az ahistorikus moralizáláshoz, Hegeltől és Marxtól Kanthoz a baloldal történetében sokkal inkább szabály volt, mint kivétel” (151). És: „A marxizmus normatív értelemben vett kiterjesztése (többnyire a kanti erkölcsfilozófia valamely változatával) szinte mindig egyet jelent a visszahátrálással az egyenlőséghez és Rousseau-hoz.” (156–157). Ennek a megalkuvó visszahátrálásnak eminens és sorsfordító példája „a világtörténelem legsötétebb napja” (51), 1914. augusztus 4-e, amikor is az európai baloldal legnagyobb presztízzsel és tényleges hatalommal rendelkező pártja, az egészen ad-

dig látszólag következetes antimilitarista politikát folytató német szociáldemokrata párt (SPD) két képviselőjének, Karl Liebknechtnek és Otto Rühlének a kivételével (és a *Reichstag* többi pártjával egyhangúlag) megszavazta a hadikölcsönök kibocsátását, és ezzel az úgynévezett *Burgfriedenspolitik* katasztrófális következményekkel járó útjára lépett, elárulva a nemzetközi proletariátust és egyáltalán az internacionalizmust magát. A munkásosztály és munkásmozgalom sorsa ezzel a legsúlyosabb „rousseau-i” visszahátrálással végképp megpecsételődött, állítja határozottan az *Igazság és osztály* szerzője. Losonczi Márk a kötettel kapcsolatos reflexiójában némi joggal veti föl, hogy a „Rousseau” névvel jelölt hagyomány és tendencia polifónabb lehet annál, mint ahogyan az esszé tipizáló ábrázolásmódja bemutatja azt (Losonczi Márk: *Tagadás. Kítörés?* <https://www.es.hu/cikk/2021-03-12/losonczi-mark/tagadas-kitores.html>). Ezzel együtt úgy gondolom, hogy az írás fő tétjei, jelesül a revelatív történelemfilozófiai távlatok megnyitásának szempontjából az óhatatlanul leegyszerűsítő (hiszen tipizáló) megkülönböztetés és a hozzá kapcsolódó eszmetörténeti narratíva érvényes és messzemenően értékes (íthető) is.

A radikális történelemfilozófiai nóvum ugyanis éppen az osztálynak mint sorsnak a tematizálása során sejlik föl. Az osztályt mint sorsot, ellentétben a renddel vagy kaszttal mint végzettel, egy kísértet járja át. A szabadság kísértete. És ebben rejlik az osztálytársadalom, avagy a tőkés termelési mód, avagy a kapitalizmus démoni-mefisztói nagyszerűsége. „Az osztály egy absztrakció (ezen nem pusztán tudományos idealizációt értek, hanem *megélt* absztrakciót is) mindazon társadalmakban, ahol létezik szerződési szabadság. Az ilyen társadalmakban az alávetés, hierarchia, elnyomás, rang (státusz), méltóság stb. nem pusztán véletlenszerűek, azaz teljességgel függetlenek az egyéni kvalitásoktól, hanem *úgy is vannak kezelve*. A végzet többé nem – mint a görög tragédiákban vagy Corneille-nél (de még olyan későn is, mint Kleist) – a születés szeszélye, hanem a társadalmi munkamegosztás és további, hasonlóképp történeti jellegű együttállások folyamánya” (166–167). És valamivel korábban: „Ha helyálló a meggyőződés, hogy Marx nem az általános emberi természet elméletét dolgozta ki, hanem a kapitalizmusét, akkor *A kommunista kiáltvány* halhatatlan nyitánya, amely szerint »minden eddigi társadalom története osztályharcok története«, szükségképpen hamis. Az osztály a kapitalista társadalom sajátossága. Az osztály mindenekelőtt a rendszer strukturális vonása, a hozzátartozás jogilag és – többnyire – szociálisan bárki előtt nyitva áll. Az osztály mint kontingens (esetleges) társadalmi pozíció nyitottsága teszi a kapitalizmust nagyszerűvé, és ez képezi körülötte a fölszabadulás mefisztói auráját” (149). A démoni és a sorsfogalom egymás komplementerei, mint azt a részben az antik hagyományokat, részben az azokat radikalizáló Goethét értelmező Walter Benjaminszól tudjuk. (A benjamin életműben központi helyet foglal el a sorsfogalom. Erről bővebben írok könyvemben: Lengyel Zoltán: *A sors kritikájáról. Vizsgálódások Walter Benjamin sorsfogalma mentén.*) A sors szükségyszerűség és esetlegesség egysége, ahogyan azt Søren Kierkegaard Hegel nyomán és ellenében megfogalmazta *A szorongás fogalma* című korszakos írásában (*A szorongás fogalma*, 115). Az esetlegesség mozzanata kelti a szabadság látszatát. A szabadság azonban, ahogyan az *Antitézis* lezáró mondatában „Hegel démoniája”, Benjamin messiási rombolása, a *Göttliche Gewalt*, a szükségyszerűség innenén és túlján keresendő. Tézis és antitézis között elgondolhatóak a szintézistől eltérő viszonyok is. Ahhoz, hogy a kítörés mögül eltűnjön a kérdőjel, nem szabad megfutamodnunk a messiásiban rejlő démoni elől. Dosztojevskij ördögei bennünk vannak, öleljük magunkhoz őket, hogy szabadon kiűzethessenek.